

JASMINA BRKOVIĆ □ Zagreb

DUNJA VRANEŠEVIĆ □ Zagreb

U djelu *Živih vaša djela traju* (J. Kaštelan)

U posljednje vrijeme ponovno je aktualna tema kulturno-povijesna ostavština antifašizma. Turbulentno razdoblje Drugoga svjetskog rata iznjedrilo je brojne spomenike i memorijale proteklim događanjima, a samo je u Hrvatskoj u razdoblju od 1941. do 1990. godine podignuto šest tisuća takvih spomenika i spomen-obilježja. Memorijali su se najčešće podizali na mjestima zločina i masovnih grobnica s ulogom odavanja počasti i održavanja sjećanja na traumatičnu, ali herojsku prošlost uz obećanje sjajne budućnosti. Komemorativni elan stišao se krajem 1970-ih da bi 1990-ih, nakon raspada Jugoslavije i početkom Domovinskoga rata, zavladao animozitet prema obilježjima. Od tih je godina naovamo uništena, oštećena ili uklonjena gotovo polovica¹, a većina preostalih spomenika prepuštena je zaboravu i prirodnom propadanju.

Postavlja se pitanje što činiti s takvim spomen-obilježjima koja su nesumnjivo od velike kulturno-povijesne, a i umjetničke vrijednosti. Zapuštenim je spomenicima, osim restauracije i konzervacije, potrebna revalorizacija i stavljanje u novi kontekst. I dok institucije u kulturi

nemaju sustavnu politiku njihova zbrinjavanja, u novoj se generaciji ipak javljaju pojedinci – umjetnici, aktivisti i skupine građana – koji apeliraju na važnost tih spomenika i širu javnost podsjećaju na njihovu ulogu.

Umjetnik Siniša Labrović još je 2000. godine pokušao simbolično rehabilitirati minirani spomenik kipara Ivana Mirkovića u Sinju akcijom *Zavijanje ranjenika*.² Belgijski fotograf Jan Kempnaers proveo je četiri godine dokumentirajući spomenike iz 1960-ih i 1970-ih na području

Virtualni muzej Dotrščina
www.dotrscina.hr

sl.1.-2. Stihovi Ivana Gorana Kovačića uklesani u kameni blok nasuprot skulpture Branka Ružića u Spomen-parku Dotrščina. Snimila: Jasmina Brković

1 Banjeglav, Tamara. *(Ne)kultura sjećanja: uloga memorijala i komemorativnih praksi u post-konfliktnoj obnovi društva, Rad na suočavanju s prošlošću: priručnik za organizacije civilnog društva* [ur. Emina Bužinkić]. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću (2012./2013.), str. 55.

2 URL: <http://www.labrovic.com/hr/projekti/zavijanje-ranjenika>, 3. lipnja 2013.

sl.3. Skulptura Vojina Bakića u Spomen-parku Dotrščina.

Snimila: Jasmina Brković

3 URL: <http://www.jankempenaers.info/works/1/>, 3. lipnja 2013.

<http://www.dezeen.com/2013/05/25/spomenik-photography-by-jan-kempenaers/>, 3. lipnja 2013.

4 URL: <http://www.tanja-deman.com/Deserted-Utopia>, 3. lipnja 2013.

5 Kolešnik, Liljana; Jakovina, Tvrčko. *Socijalizam i modernost – umjetnost, kultura, politika 1950. – 1974.* Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti (2011.), str. 137.

6 URL: <http://www.kulturasjecanja.info/o-nama/>, 20. svibnja 2013.

7 Banjeglav, Tamara. Nav. dj., str. 52.

8 *Virtualni muzej Dotrščina*, <http://www.dotrscina.hr/>, 20. svibnja 2013.

9 U vrijeme NDH šume Dotrščina i Stupnički lug služile su kao mjesta pojedinačnih, grupnih i masovnih strijeljanja talaca. U Dotrščini su bila pokapana i tijela mučenika iz ustaških zatvora i sa zatvorskih bolničkih odjela. Isto, 20. svibnja 2013.

10 Raniji projekt istraživanja Dotrščine od 1967. do 1985. godine provodio je Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Isto, 20. svibnja 2013.

11 Park je naziv dobio po potociću Dotrščini (Doktorščini) i istoimnim brežuljcima. Isto, 20. svibnja 2013.

država bivše Jugoslavije inspiriran njihovom estetikom i apstraktnošću, atipičnom za poslijeratnu utilitarnu umjetnost. Seriju fotografija nazvao je *Spomenik*³, a dosad je bila prikazana u Belgiji, Nizozemskoj i u Londonu. Umjetnica Tanja Deman i arhitektica Vesna Jovanović 2010. godine napravile su *artist book* pod nazivom *Deserted utopia*⁴ u kojoj su kroz niz kolaža prepoznatljive socijalističke zgrade i spomenike stavile u novi ambijent, a samim time i u novi kontekst. Izložba Muzeja suvremene umjetnosti *Socijalizam i modernost* (2011. – 2012.) istaknula je važnost i inovatorsku kvalitetu modernih kipara kao što su Bakić, Džamonja i Angeli Radovani⁵ dok je izložba *Spomenici u tranziciji – rušenje spomenika NOB-e u Hrvatskoj* kustoskoga kolektiva WHW u Galeriji Nova krajem 2012. godine nastojala prikazati što se sa spomenicima događalo od raspada Jugoslavije do danas.

Organizacije civilnoga društva osnovale su 2005. godine udruhu *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću* s ciljem sustavnoga prikupljanja, dokumentiranja i istraživanja građe o ratnim zbivanjima. Jedan od programa *Documente* je kultura sjećanja kojim se nastoji potaknuti javni dijalog o kulturi pamćenja i upoznavanje s politikama sjećanja, praksama obilježavanja mjesta stradanja te komemorativnom kulturom u Hrvatskoj.⁶ Iako je s vremenskim odmakom i smjenom generacija ostavština antifašizma pala u zaborav ili se svela na svojevrsni kuriozitet, njezin obrazovni potencijal i dalje postoji. *Documenta* u svojem radu naglašava upravo važnost edukacije o prošlim događajima koja omogućava razvijanje tolerancije kako se traumatični događaji ne bi ponovili.⁷

Jedan od takvih aktualnih primjera educiranja javnosti o povijesti i značaju mjesta stradanja je i *Virtualni muzej Dotrščina* (na internetskoj stranici www.dotrscina.hr) kojemu je glavni cilj reprezentacija Spomen-parka Dotrščina. Projekt je nastao 2012. godine kao rezultat suradnje začetnika Saše Šimprage s *Documentom*.

Autora projekta za osnivanje je stranice motivirala ignorancija građanstva i društva općenito, odnosno činjenica da *danas mnogi građani i građanke Zagreba ne znaju gdje se nalazi spomen-park Dotrščina, a još manje što se ondje dogodilo (...)*⁸. A upravo se za područje Dotrščine smatra da je tijekom fašističke okupacije od 1941. do 1945. godine bilo mjesto strijeljanja nekoliko tisuća pripadnika antifašističkoga pokreta te građana Zagreba i okolice.⁹ Od ukupno više od osamnaest tisuća ubijenih stanovnika zagrebačkoga područja uz Dotrščinu se najčešće veže brojka od čak sedam tisuća žrtava, no konačni je broj još uvijek neutvrđen.¹⁰

Nesrazmjer između uloge povijesnoga prostora i njegova nepoznavanja u društveno-kulturnim krugovima još je više naglašen ako se nadoda da je Spomen-park Dotrščina najveći zagrebački gradski park i već od 1963. godine registrirano nepokretno kulturno dobro Republike Hrvatske.

Memorijalizacija zaboravljenoga pogubilišta

Smješten sjeveroistočno od Maksimirske šume, Spomen-park Dotrščina¹¹ uređen je 1960-ih godina prema idejnom rješenju arhitekta Josipa Seissela, akademskoga kipara Vojina Bakića i književnika Jure Kaštelana

uz suradnju krajobraznih arhitekta Silvane Seissel, Sonje Jurković i Angele Rotkvić.¹²

Brojni planirani projekti uređenja predlagani 1960-ih i 1970-ih godina, poput spomenika Mađarskoj i Oktobarskoj revoluciji, Španjolskom građanskom ratu i raznih drugih intervencija, svjedoče o tadašnjim nastojanjima da se ambijenti NOB-a zaštite i uklope u širi europski kontekst čime bi se ujedno iskoristile i njihove odgojno-obrazovne te turističke mogućnosti. Na prostoru parka bilo je predviđeno i podizanje sveobuhvatnoga Memorijalnog muzeja¹³ s mnoštvom popratnih sadržaja, no ambiciozne je planove pomutila promjena ekonomskih i političkih prilika.

U parku je tako danas izloženo ukupno pet monumentalnih spomenika poginulim Zagrepčanima. Radovi su to istaknutih hrvatskih likovnih umjetnika Vojina Bakića (dva rada), Branka Ružiča, Stevana Luketića i Koste Angelija Radovanija nastali u razdoblju od 1960-ih do 1990-ih godina. Na mramornim pločama uz puteljak uklesani su stihovi Jure Kaštelana i Ivana Gorana Kovačića, a postavljen je i niz kamenih oznaka koje ukazuju na ukopna mjesta.

Gledajući s odmakom na uređenje parka, može se ustvrditi kako je današnji izgled parka bez napadnih prostornih intervencija u boljem suglasju s idejom o dostojanstvenoj memorijalizaciji žrtava. Drugačije rečeno, realizacijom svih predloženih projekata od šume se ne bi vidjelo stablo. Meditativna šetnja Dotrščinom ovako slijedi prirodni položaj terena te otkriva mjesta stradanja i komemoracije naznačena tek spomenicima javne plastike – *opomenicima*¹⁴ na navedene događaje – kojima se poštuje ambijent područja. Minimalnim zadiranjem u prirodu zadržana je autentičnost povijesnoga prostora te mu je omogućeno da govori sam za sebe.

Projekt virtualnoga muzeja

Virtualni muzej Dotrščina, pokrenut uoči Svjetskoga dana mira u rujnu 2012. godine, zamišljen je prvenstveno kao internetska stranica koja se nastavlja na ideju ondašnjih autora projekta uređenja o memorijalizaciji prostora prizivajući povratak strahota povijesnoga događaja u sjećanje društva. Podsjećajući konceptom na oglasnu ploču, na stranici su predstavljena dosadnašnja saznanja o Dotrščini s ciljem poticanja daljnega proučavanja. Objavljen je i abecednik oko 700 dosad poznatih žrtava za koje se istraživanjem nedvojbeno utvrdilo da su stradale na spomenutom području.¹⁵ No, *Virtualni muzej Dotrščina* nadilazi faktografski prikaz povijesnih događaja iz toga vremena te uključuje niz drugih projektnih realizacija. Ideja virtualnoga prostora podrazumijeva sabiralište triju razina memorijala: samoga parka u njegovu današnjem obliku, novih umjetničkih intervencija na području parka i privremenih postava u javnome prostoru grada. Manifestirajući se kroz nekoliko sastavnica koje se međusobno kompletiraju, *Virtualni muzej Dotrščina*, dakle, djeluje kao dokumentaristička platforma za raznovrsna ostvarenja čija je polazišna ideja razvijanje kulture sjećanja.

sl.4.-5. Rad *Spiegel im Spiegel* autora Davora Sanvincentija za koji je 2013. godine dobio nagradu na javnom natječaju za odabir privremene umjetničke intervencije na prostoru Spomen-parka Dotrščine. Snimila: Jasmina Brković

sl.6.-7. Zvučna šetnja koja prati intervenciju *Spiegel im Spiegel*. Snimila: Jasmina Brković

12 Nacrti i arhivski materijal vezan uz spomenutu planiranu izvedbu u vlasništvu su Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu u sklopu donacije Silvane Seissel.

13 Kancir, Ivana. *O projektu Memorijalnog područja Dotrščina projektne grupe Seissel – Bakić // Anali Galerije Antuna Augustinčića*, 21-25 (2001. – 2005.), str. 422.

14 Saša Šimpraga ističe razliku između riječi *Mahnmal* (u slobodnome prijevodu *opomenik*) i *Denkmal* (spomenik) u njemačkome jeziku pri čemu izraz *opomenik* smatra primjerenijim u ovome slučaju.

15 Dokumentacija o žrtvama preuzeta je iz Hrvatskoga državnog arhiva. Isto, 20. svibnja 2013.

sl.8. Izlaganje u javnom prostoru. Istoga dana kada je pokrenuta internetska stranica Virtualnog muzeja Dotrščina na Trgu bana Jelačića postavljeni su paneli na kojima su predstavljeni istaknuti pisci i publicisti Otokar Keršovani, Božidar Adžija i Ognjen Prica - osuđenici na strijeljanje, sahranjeni u Dotrščini 1941. godine.

Istoga dana kada je pokrenuta internetska stranica na Trgu bana Jelačića u sklopu su *Virtualnog muzeja Dotrščina* postavljeni paneli kojima su predstavljeni istaknuti pisci i publicisti Otokar Keršovani, Božidar Adžija i Ognjen Prica – osuđenici na strijeljanje sahranjeni u Dotrščini 1941. godine.¹⁶ Izlaganje u javnome prostoru, u središtu grada, osmišljeno je kako bi se uspelo obratiti što široj publici i postići efekt iznenađenja i radoznalosti kod prolaznika. Postav je ujedno služio i kao uputnica na mjesto stradanja u parku na kojem je istovremeno bila izvedena privremena krajobrazna intervencija sa sedam tisuća bijelih vrpca svezanih oko isto toliko stabala kao opomena na brojnost žrtava.

Nakon toga uslijedilo je godišnje raspisivanje javnoga natječaja za odabir privremene umjetničke intervencije na prostoru parka koja će ukazati na masovnost stradanja. Druga realizacija u parku postavljena je 2013. godine uoči 8. svibnja, Dana oslobođenja Zagreba. Riječ je o jednostavnom i nenametljivom zahvatu *Spiegel im Spiegel* umjetnika Davora Sanvincentija, pobjednika prvoga javnog natječaja. Četrdesetak zrcala manjega formata bilo je namješteno na stabla u visini očiju u drugom ili trećem redu otkrivajući se tek pozornijem prolazniku. Posjetiteljima je 8. svibnja i dva naredna dana bila dostupna karta parka s naznačenim punktovima, a uz nju su priređene i slušalice s popratnim glazbeno-zvučnim zapisom. U zvučnu šetnju kretalo se od ulaza u park iznad Bakićeva spomenika.

Zvučni zapis pridružen šetnji čine tri dijela. Isprva se nazire jedva čujni, podmukli šum i zujanje. Tjeskobni, ali atmosferični zvukovi zatim posustaju pred recitacijom literarnoga uratka Ivane Sajko nakon koje slijedi vrhunac izgrađen katarzičnom skladbom za klavir i violinu uz čiju se pratnju posjetitelj spušta u Dolinu grobova.

Slikovit naslov zvučne šetnje *Zrcalo u zrcalu* evocira beskonačnost, a minimalistički zahvat dojmljiv je upravo zbog svoje jednostavnosti. Branko Ružić ranije je predlagao oblikovanje dijela parka u takozvanu *Šumsku dvoranu*, ali je ideja ostala nerealizirana. Sanvincenti se svojim radom pak referira na tu ideju i Dolinu grobova u koju postavlja najviše zrcala također naziva *Šumskom dvoranom*. Dio šume 1940-ih je godina bio posječen. Nova stabla koja se danas ondje mogu vidjeti predstavljaju „život izniknuo iz horora“, a zrcala na njima simbol su ranije prekinutoga života žrtava.

Dokumentacija o posljednjoj intervenciji bit će pridružena ostalim obavijestima o Dotrščini na stranici *Virtualnog muzeja*, a zainteresiranima će zvučni zapis biti dostupan i na prostoru parka uz prethodnu najavu. Ovakvim se inspirativnim modelom sjećanje nastoji obnoviti i prevesti na suvremeni jezik uz istovremeno poticanje nove umjetničke produkcije.

Razvoj kulture sjećanja u Hrvatskoj prate i razne druge inicijative poput postavljanja Paviljona za obilježavanje godišnjice proboja iz logora Jasenovac istoga autora Saše Šimprage koji se predstavio na dislociranome prostoru – Cvjetnom trgu u Zagrebu od 15. do 19. travnja 2013. godine – te zahtjeva za obnovom Spomen-parka Dudik u Vukovaru.¹⁷ Osim toga, organiziraju se okrugli stolovi s temama suvremenoga bilježenja sjećanja u javnome prostoru. Kolektivni naponi dosad su polučili i konkretne rezultate: na području Spomen-parka Dotrščina pokrenuta je obnova staza, postavljanje natpisa i restauracija spomenika.

Iako *Virtualni muzej Dotrščina* egzistira izvan institucionalnih okvira u kulturi, on predstavlja aktivnu nezavisnu platformu koja postupno profilira Spomen-park Dotrščina kao živo mjesto sjećanja. Doživljaj povijesnoga prostora očituje se u tome da se prostor prikaže kao nositelj memorije, ali i odraz suvremenoga promišljanja.¹⁸ U predstavljanju Dotrščine ne koriste se samo znanstveni radovi, fotografije i ostali dokumentarni materijali već se organiziranjem privremenih izložbi i umjetničkih intervencija te drugim povremenim događanjima pokušava oživjeti i današnjem čovjeku približiti i osvjestiti povijesnost toga područja. Na taj način, s *Virtualnim muzejom* kao svojevrsnom legendom posjetitelj parka može zaista doživjeti priču prostora koja time postaje i dio pamćenja budućih naraštaja.

Primljeno: 20. lipnja 2013.

THE DOTRŠČINA VIRTUAL MUSEUM

The Dotrščina Virtual Museum is a project that was created together with Saša Šimpraga from *Documenta – Centre for Dealing with the Past*, the idea being to re-evaluate and present the Dotrščina Memorial Park, as well as the victims who were executed there during the fascist occupation from 1941 to 1945, to the general public. At issue is an Internet site (www.dotrščina.hr) that serves as a platform for the documentation of historical events and contemporary interpretations of the events via diverse occasional artistic interventions in the park and in public spaces in the city. There were great plans for laying out the park in 1960, but they were gradually abandoned, and the activities of the Dotrščina Virtual Museum constitute the first systematic effort to turn the Memorial Park into a live site of memory. The most recent example of activity is the announcement of a public competition for an intervention that thematises Dotrščina as a site of mass suffering.

¹⁶ Temu je osmislio Saša Šimpraga, a autorica postava je Nataša Mataušić, muzejska savjetnica u Hrvatskome povijesnom muzeju u Zagrebu. Isto, 20. svibnja 2013.

¹⁷ URL: <http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/arhitektura-sjecanja-fotogalerija>, 5. lipnja 2013.

<http://dudik2.tumblr.com/>, 10. lipnja 2013.

¹⁸ Maroević, Ivo. *Prostor kao nositelj memorije // Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 29-30 (2005. - 2006.), str. 33-38.